

ВЕДА — VEDA

Навукова-Літаратурны
часопіс

Выдаець Крывіцкае
(Беларускае)
Навуковае Таварыства
Пранціша Скарыны

Kryvian (Whiteruthenian)
Scientific and Literary
magazine

Published by
Francis Skoryna
Kryvian Scientific
Society

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, New York, U. S. A.

Студзень 1951

317

January 1951

А Д Р Э Д А К Ц Ы

Няма такога народу, што не патрабаваў-бы навукі, а мы Крывічы або Беларусы асабліва яе патрабуем. За апошнія 150 год нашае гісторыі, калі наш народ, страціўшы сваю незалежнасць, жыў безгаспадарствавым нявольным жыццём, нашая навука ляжала дзірваном. За гэты час свет пайшоў далёка ўперад. Наўчоныя чужыя, а нашыя нацыянальна нясведамыя пад нацыянальнай фірмой чужой, шмат чаго вынайшлі, адкрылі, стварылі. Цяперашнія наўчоныя нашыя, ужо нацыянальна сьведамыя, не патрабуюць гэтага рабіць нанава, могуць ісці далей. Але ё галіны веды вельмі нацыянальныя, такія, як навука нацыянальнае мовы й літаратуры, гісторыі свае бацькаўшчыны, яе этнографіі, археалёгіі, а ў ладнай меры й пазнаньне прыродных багаццяў роднага краю і яго гаспадарскіх магчымасцяў. У гэтых галінах веды ніколі чужнік ня зробіе таго, што наўчоны свайго народу. І пагатоў ня могуць зрабіць гэтага тыя чужнікі, што часта падыходзяць тэндэнцыйна да пытанняў, звязаных із жыццём нашага народу. Дзея таго асабліва ў менаваных галінах веды, галінах так нам патрэбных, мы Крывічы асталіся далёка ззаду ад іншых. Дык мусім даганяць. Навука нам тут патрэбная, як хлеб штадзенны. А тымчасам у нашай бацькаўшчыне-Беларусі маладая навука крывіцкая, што так хораша

стала разьвівацца ў 20-ых гадох, запынена, нат чыста задушана рукамі комуністычнае Масквы, а ейныя сьвятары адныя забітыя, другія гінуць у няшчысьлёных савецкіх турмах і концтабарах. Цяпер навуковыя ўстановы Беларусі, замест запраўднае навукі, папулярызуюць «навуку» Лёніна й Сталіна. Дык адказнасьць за крывіцкую навуку ляжыць на наўчонных крывіцкае эміграцыі. Ім не даець загадаў НКВД, ані ніхто іншы, яны могуць працаваць аб'ектыўна. Дыкжэ заданьне разьвіваць крывіцкую навуку ўзялі на сябе наўчоныя, зарганізаваныя ў Крывіцкім Навуковым Т-ве Пранціша Скарыны. Ужо пяты год, як гэтае Т-ва працуе. Але жаль, што дагэтуль праца крывіцкіх наўчонных на чужыне магла бачыць сьвет толькі ў хорме рэфэратаў, чытаных на навуковых пасяджэньнях Т-ва, зь якіх можа карыстаць толькі малая колькасьць людзёў. Як кажная навуковая арганізацыя, так і нашаа складаецца з малое колькасьці сяброў, каторых складак аніяк ня можа стаць на выдавецтва Т-ва. Доля «Веды», а зь ёй у ладнай меры і беларускай або крывіцкай веды-навукі наагул, залежыць вылучна ад паддзяржаньня яе матар'яльна беларускай эміграцыяй. Калі гэтая эміграцыя зразумее сваю і ўсяго нашага народу надзвычайную патрэбу ў сваім навуковым часапісе, яна нам паможа, і часапіс наш будзе разьвівацца, зможам таксама рабіць дадаткі для моладзежы; калі не зразумее, «Веда» замрэць.

Таварыства нашае завецца «Крывіцкім» — старым запраўдным назовам нашага народу; але пакуль гэты назоў агульна й канчальна ня прыняты, як адзіны сучасны назоў нашага народу, у «Ведзе» могуць і будуць ужывацца таксама іншыя нашыя назовы, як другі праўдзівы назоў нашага народу «Літва», «Ліцьвіны», і як накінены нам Масквою, але нядаўна пашыраны і цяпер яшчэ ўжываны назоў «Беларусы». У кожным артыкуле будзе тый назоў, які ўжывець аўтар.

Рэдакцыя «Веды».

Пачынаючы з наступнога нумару, у «Ведзе» будзе друкавацца Начырк гісторыі Беларусі проф. Я. СТАНКЕВІЧА.

Рэдакцыя просіць Паважаных Чытароў выбачыць за ўсе магчымыя заганы першага нумару «ВЕДЫ».

Я. Станкевіч

КРЫВІЧЧИНА У «ТОЛКОВ'ЫМ СЛОВАР'У ЖИВАГО ВЕЛИКОРУСКАГО ЯЗЫКА» В. ДАЛЯ

Што значаць скарачэнні «вост., запд., юж.» у слоўніку В. Даля?

Пытаньне, гэтта пастаўленае, шмат каму здасца дзіўным. Ціж выясьненьня скарачэнняў няма ў самым слоўніку, каб трэ' было гэта разглядаць? Аказуецца, што ў некаторых выданьнях нямашака. У першых двух выданьнях слоўніка Далевага выясьненьне менаваных скарачэнняў ёсьцека. Яно тамака дадзена ў вартыкуле аўтаравым «Напутное слово» разам із выясьненьнямі іншых скарачэнняў. Але ў некаторых далшых выданьнях гэты артыкул чамусьці выкінены, дык і выясьненьні скарачэнняў шчэзьлі. Але ціж і без выясьненьняў ня ясна? Хто не здагадаецца, што «вост., запд., юж.» значаць — «восточный, западный, южный»? Напэўна ўсі здагадаюцца. Дык у чыж-жа справа? А справа ў тым, які зьмест укладаецца ў гэныя «восточный, западный, южный».

Згодна з тэндэнцыяна-імпэрыялістычнай ды русыфікатарскай тэрмінолёгіяй, што аж да агіднасьці паўтараецца Расійцамі ў гісторыяграфіі і — прынамся да нядаўна — у філёлёгіі, словам «восточный» — усходні азначаюць тыя расійскія землі, што на ўсход ад Крывіч і Украіны, «западный» заходні значыць **крывіцкі**, а «южный» — **паўднёвы** — **украінскі**. Не абмылімся, калі скажам, што ледзь ня ўсі чытары слоўніка Далевага так і разумеюць. Тымчасам-жа гэтак разумець ня можна.

Як трэба разумеці, кажа нам сам Даль у менаваным артыкуле «Напутное слово», што служба перадмоваю да слоўніка. Артыкул гэты я бачыў у выданьню 2-м 1880-82 г.г. і ў фотографічным із яго выданьню 1935 г. Тутка на бач. XIX Даль кажа гэтак:

«Губэрні таксама абазначаныя скарачана: ряз., мск., каз., тмб. і інш., а рэдчас (часамі) ля іх і павет, адлучаны на бодкаю (пунктам), а рыскаю, як: кстр-кол., арх-шник і інш. У прыпадку сумлеву, што да павету, які любя стары календар, у сваім вылічэньню местаў, разьвязжа пытаньне. Нярэдка мясцовасьць слова, супольная ўсяму краю, абазначана адно стараною сьвету, лічачы ад Масквы: сев. — паўночнае нарэчча або ноўгарадзкае, у сваім агульным, шырокім значаньню; юж., — паўднёнае, разанскае, да каторага належа й мова ўсіх суседніх губэрняў; вост., усходняе, або ўладзімірскае, супольнае ўсяму гэтаму

краю, ня вылучаючы й Сібіру; запд. — заходняе, смаленскае, ад Белай Русі, ідучай паласою ўздоўж лядзкіх граніцаў («по ляхским пределам») да сутыку з Малой Русьсю». (Падчыркненне маё. — Я. С.).

Згодна з прыведзенай цытатаю, можна было-б думаць, што за расійскае («вялікарускае») нарэчча **заходняе** Даль уважае мову б. Смаленскай губ. ад яе ўсходніх граніцаў з губ. Маскоўскай і Калускай да заходніх із губ. Віцебскай і Магілёўскай*). Але запраўды гэта ня сусім так. Паказуючы ў сваім слоўніку мясцовасьць слова, Даль ня толькі ўжывае скарачэння **запд.**, але вельмі часта ня **запд.**, а **смл.** (смаленскае), а гэта паказуе, што ў яго **заходняе** не заўсёды знача **смаленскае**. Выясненне гэтага знаходзім у іншым уступным да слоўніка артыкуле Далевым, найма ў тым, дзе ён разглядае «вялікарускія» нарэччы. Тут ён да нарэчча заходняга або смаленскага залічае мову Смаленскай губ. «і суседніх із ёю павеатаў» (бач. LXVIII). Гэтымі суседнімі павеатамі бяссумлеву ё ё Даль заходнія часьці губэрняў Калускай і Арлоўскай. Дык прастора Смаленшчыны + заходнія часьці губэр. Калускай і Арлоўскай ёсьць у Далья прастораю «заходняга нарэчча вялікарускага». Цьвершчына ані Пскоўшчына сюды ня ўходзяць: Даль іх залічае да паўночнага ці накш ноўтарадзкага нарэчча «вялікарускага». Значыцца, мясцовасьць слова «супольная ўсяму краю», у даным прыпадку прасторы «заходняга нарэчча», «абазначана адно стараною сьвету», у даным прыпадку скарачэнням **запд.**, а меншыя мясцовасьці пашырэння слова скарачэннямі **смл.**, **кал.**, **орл.** і інш., залежна ад таго, дзе, подле Далья, словы пашыраныя.

Ёсьць у слоўніку Далевым і малая колькасць словаў, абазначаных як крывіцкія й украінскія (скарачэнні **белрс.**, **малрс.**). Ёсьць і іншыя чужыя словы. Даль выясьняе: «Словы царкоўныя й старыя адцемлены **стр.**, **црк.**; а паказаны на іншыя мовы: **греч.**, **лат.**, **фрн.**, **англ.**, **нѣм.**, **бѣлрс.**, **малрс.**, **татр.**» (бач. XIX).

Словы, абазначаныя як крывіцкія й украінскія, лучылі ў слоўнік Даль дваякім парадкам. Выясняючы ў уступных да слоўніка артыкулах назоў ягоны, Даль кажа: «Заміж **рускае**, сказана **вялікарускае** мовы: здаецца гэта будзе дакладней і правільней; гэтым абазначана шырыня абыйма; маларускае й беларускае нарэччы, ня кажучы ўжо пра іншыя славянскія мовы, ды царкоўная і нашая-ж руская, застарэлая, вылучаныя, прынамся сталіся неабавязкавыя для слоўніка, а **маглі ўвыйсці** ў яго дзе-ня дзе, з прычыны неразрыўнай сувязі сваёй із цэласцю, дзеля выясь-

*) Губэрні й паветы ў гэтым артыкуле паказаны подле падзелу да першае сьветнае вайны.

ненняў (XIII). Згодна із сваім спосабам абазначання мясцовасці слова, словы, што ўважаў Даль за агульна-крывіцкія, абзначаў ён скарачэннем **белрс.**, а ля словаў, уважаных ім за мясцова крывіцкія, ставіў ён скарачана назоў губэрні. Гэткіх губэрнскіх абазначанняў у Даля крывіцкіх словаў надта мала — гэта адзінічныя словы, бо, ведама, цяжка было Далю ведаць дыялектызмы чужога мовы. І названне Далям якога слова крывіцкага віцебскім, горадзенскім ці іншым сьветча адно аб тым, што Даль запісаў іх адтуль або ад крывіча стуль паходзячага. Гэтаксама робе Даль і з словамі ўкраінскімі.

Але былі таксама крывіцкія й украінскія словы, запісаныя Далям на моўнай прасторы «вялікарускай», ці якую ён уважаў за такую. Ён кажа: «Слоўніку дадзены назоў «Словарь живаго великорускаго языка», у яго павінна-бы ўвайсці ўся жывая мова цяперашняга вялікарускага пакалення, Малая й Белая Русь вылучаны: гэта апыронныя нарэччы. **Некаторыя словы і зь іх, перайшоўшы ў сумежныя вялікарускія землі, аднак увыйшлі ў слоўнік** (падчыркненьне маё — Я. С.). Бач. XX.

МОВА СМАЛЕНШЧЫНЫ І СУСЕДНІХ ПРАСТОРАУ НА УСХОД АД ЯЕ

(нарэчча «заходняга» ў Даля).

Дагэтуль мы раскрылі прастору, схаваную пад скарачэннем, **запд.**, цяпер трэба раскрыць моўную якасьць, што хаваецца пад гэтым скарачэннем, або, накш, паказаць якой моваю гавора насельніцтва прасторы «заходняга» нарэчча. Абмежуся адно дадзенымі, што падае Даль, бо гэтак кажны самога Даля ляпей зразумее, дарма што ведамкі аб менаванай мове можна было-б у большай меры маць із шмат якіх іншых жаролаў.

«Заходняе нарэчча» Даль разглядае ў памешчаным у слоўніку артыкуле, пасьвячаным «вялікарускім» нарэччам, наймя ў разьдзеле «Смаленскае нарэчча». Тут ён пачынае гэтак:

«Гэта чацьвертае — з чатырох галоўных нарэччаў — заходняе, беларускае або смаленскае, — цягнецца ад Масквы на заход і няўпрыцям пераходзе ў чыстае беларускае, на каторае ўжо ладне («значительно») «намекает» нат гаворка ў **Валакаламску, Рузе й Мажайску**. Бязь ніякага нацягненьня можна ўлучыць сюды ўсі заходнія губэрні нашыя, і тады да гэтага нарэчча будуць належаць губэрні: Смаленская, Віцебская, Магілёўская, Ковенская, Віленская, Горадзенская, Менская: адны толькі паны, шляхта, гавораць там папольску, але мы тут абмежымся Смаленскаю і суседнімі зь ёю паватамі (апошнія падчыркненьне маё — Я. С.)

Адлі Даль пералічае гэтакія асаблівасці «заходняга» нарэчча:

1. аканьне;
2. у ненацісьненае на пачатку складу пераходзе ў ў (ня ўмеє);
3. прыстаўное В перад пачынаючымі склад О, У (вока, вуха, ву-галь);
4. прыйма Сь вымаўляецца як З (з намі і пад.);
5. «Дзеканьне» й «цеканьне», агульнае ўсёй Белай Русі зь вельмі малымі выняткамі: заміж Д, Т чуецца ДЗ, Ц. У Смаленскай губ. часткава нядзекаюць адно ў **Вяземскім і Гжацкім** паветах; а пра іншыя можна сказаць із Украінцамі: Хіба лихо озме Литвина, щоб він не дзекнув! У **Дарагабужу** чуем ужо: слухай, хадзі, ашукаўся; у Сычаўцы хто дзекае, а хто не»;
6. пераход В у ў (галоўка);
7. пераход Л у ў (воўк, хадзіў);
8. зацьвядзелыя Ж, Ч, Ш (жыць, шыла, чытаць);
9. зацьвядзелы сугук Ц (Ц старое, а ня ізь зьмякчанага Т): цэлы;
10. зацьвядзелы сугук Р (трэсьць, грахоў);
11. зацьвядзеньне ЛЬ перад Ц (палцы, колца);
12. Г, К перад канчаткам ведаемых склонаў пераходзяць у З, Ц (на да-розе, на назе, у рэчцы);
13. Г = лацінскаму Н (галава = haława);
14. у канчатках **-ага, -яга** прыметнікаў і займёнаў Г не зьмяняецца на В (белага, яго, чаго, а не белаво, ево, чево);
15. ёсьцека здваеньне сугукаў (жыцьцё, вясельле і пад);
16. ф пераходзе ў Х, або ХВ (Хама, хунт, Хведзька).
З асаблівасцяў словатворных Даль адзначае:
17. сыннюю хорму асобавых назоваў на **-ОНАК** (Іван — Іванёнак, Пітрачонак, Сямчонак);
18. павялічальныя спакменьнікі на **-ЮГА** (па зацьвядзелых сугуках **-УГА**): дамюга, ваўчуга;
19. любасныя спакменьнікі на **-УХНА**: матухна, цётхна.
З асаблівасцяў у хормах «заходняга» нарэчча Даль зьвярнуў увагу на гэтакія:
20. канчатак **-Ы, -І** спакменьнікаў усіх трох радоў у назоўным скло-не мн. л.: лясы, дамы, вокны, гусянны;
21. у 3-й асобе адз. і мн. ліку дзвясловы маюць мяккі канчатак: ён ходзіць, чытаіць, яны ходзюць, чытаюць;
22. дзеясловы атэм. (дам, ем) і ўтвораныя ад іх маюць у 2-ой ас. адз. ліку хорму на **-СІ**: дасі, ясі;

23. ужываюцца хормы дзеясловаў **крыю, мыю, выю, шыю, крый, мый** і г. д., **пій, лій, вій**, а ня крою, мою, крой, шей, пей.

Падае Даль яшчэ й некаторыя іншыя асаблівасці разглядае мовы, рознячыя яе ад мовы расійскае.

Апрача асаблівасцяў, падаваных Далю, зь іншых жаролаў можна было-б прывесці яшчэ мноства асаблівасцяў разглядае мовы (прыкладам, хормы займёнаў ТАБЕ, САБЕ, словы бяз І на пачатку як МЕЦЬ, МАЮ, МЯНИНЫ, хормы як ТРАЕЦКІ, ЯЕЦ, як склады РЫ, ЛЫ, ЛІ, ВІ — дрыжэць, глынуць, блішчэць, зьвінецць і інш) і ўсі яны ў вялікай большыні аднолькавыя з усёй крывіцкай моваю, а некаторыя аднолькавыя з паўночна-усходнім нарэччам крывіцкае мовы.

Даль гэтак канчае разгляд «заходняга нарэчча»:

«У суседніх губэрнях Ржэў, Зубцоў, Валакаламск, Мажайск, Медынь, Масальск носяць на сабе балей або меней пазнак беларускае або смаленскае гаворкі, каторай гэтка зраза (пробка):

Я-ж табе казаў, ня бяры большы ад аднаго воза; ну і ўзяў-ба адзін. Як хто хочыць, так па сваём бацьку і плачыць. Ды сёгодні і ў горадзі ні болі жыдоў нетуці, дык і торгу не; хуць кажуць, шта жыды худы, а бязь іх і толку нетуці; боль іх знаіць, гдзе яны падзівалісь; кажуць, што съята іх зайшло, дак і на базары я ня прадаўся.

Гэта беларускае нарэчча, як сказана, пашыраецца на захад да польскіх губэрняў, на паўдня да маларускіх, рознячыся ў розных мясцовасях некаторымі асаблівасцямі ды прыймаючы па суседзтву словы, звароты й гаворку польскую, маларускую ці вялікарускую; апошнія асабліва адносіцца да губэрні Смаленскай, а вялікае ўчасьце беларускага чуваць у Чарнігаўскай, Арлоўскай, Калускай, Цьверскай і асабліва Пскоўскай*).

Цікава гэтак прыраўнаваць, як глядзяць цяпер на мову разглядае прасторы спецыялісты, моваведы. Дыкжэ Маскоўская Дыялекталёгічная Камісія выдала ў 1915 г. «Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии» (у Маскве, карта ды 132 бач. тэксту). Аўтарамі гэтае працы былі сяброве Камісіі, профэсарове дыялекталёгі Н. Дурново, М. Сакалоў і Д. Ушакоў. Яны дзеляць усходнія прасторы крывіцкае мовы на дзьве часьці — на часьць заходнюю із чыстай моваю крывіцкай і часьць усходнюю з мовай кры-

* У вадным месцу ўступнога да слоўніка артыкулу Даль піша: «у Пскоў і нат у Калугу прынесена нямала зь Белаі Русі» (XXVIII).

віцкай запсаванай расійскімі ўплывамі. Усходнюю граніцу чыстай мовы крывіцкай яны праводзяць гэтак. Пачынаючыся на поўначы пры сутыку павету Сычаўскага губ. Смаленскай із паветам Зубцоўскім губ. Цвёрскай, граніца гэтая праходзе пераз павет Сычаўскі з поўначы на паўдня ўздоўж р. Вазузы так, што дзеліць павет Сычаўскі блізка на дзве роўныя часці: заходнюю й усходнюю, адлі у тым-жа кірунку пераразае павет Вяземскі, бліжэй да яго граніцы заходняй; далей ідзе ўздоўж мяжы павету Дарагабускага з паветам Юхноўскім, пераз паўночна-ўсходнюю часць павету Ельнінскага і ўходзіць у губ. Калускую; тутка граніца праходзе ўздоўж р. Болвы ў павеце Масальскім і Жыздрынскім; адлі ўходзе ў губ. Арлоўскую, пераразае пав. Брынскі (Бранскі) ў кірунку паўднёна-заходнім, уходзе ў павет Трубчэўскі, у каторым адразае не вялікі заходні кут ягоны да чыстае мовы крывіцкае, а ўходзячы ў павет Мглінскі ў Чарнігаўшчыне адразае невялічкі найдалей на ўсход высунаўшыся кут ягоны да запсаваных гаворак крывіцкіх; адлі йзноў уходзе ў павет Трубчэўскі, ідзе ўздоўж мяжы яго з пав. Мглінскім і Старадубскім губ. Чарнігаўскай у воддалі каля 10 км. ад іх ды ўздоўж р. Дзясны падыходзе да мяжы пав. Ноўгарад-Северскага ў Чарнігаўшчыне. На заход ад праведзенае граніцы ляжаць прасторы чыстае мовы крывіцкае, а на ўсход крывіцкая мова запсаваная расійскім уплывам («Опыт» бач. 56-57).

А крывіцкія гаворкі, запсаваныя ў большай або меншай меры расійскімі ўплывамі, цягнуцца яшчэ ладне на ўсход. Подле менаваных расійскіх аўтарытэтаў ды зробленай пасьлей невялічкай папраўкі да іх выдатнага дыялектолёга расійскага І. Голанава граніца запсаванае мовы крывіцкае з моваю расійскаю праходзе крышку на ўсход ад м. Гжацка (да сяла Матаева) і адразае да мовы крывіцкае ўсі іншыя паветы б. губ. Смаленскай, займае да мовы крывіцкае заходнюю большую часць губ. Калускай, а ў б. губ. Арлоўскай праходзіць на ўсходзе ад м. Карачэва і каля м. Дзьмітроўска ды ў губ. Курскай гэтая граніца праходзе крыху на ўсход ад м. Сеўска і 25 км. на ўсход ад м. Дзьмітроўска*).

У палове XIX ст. стан крывіцкае мовы разгледаных прастораў быў лепшы чымся цяперака. Даль сам прывёў шмат фактаў яе крывіцкасці і ніводнага факту, што-бы гэтаму пярэчыў. Із свайго беспасярэдняга знацца крывіцкае мовы менаваных прастораў Даль зрабіў правільны вывад — прызнаў яе крывіцкай. Але, прызнаўшы гэта, ён называе яе — крывіцкую мову Смаленшчыны «і суседніх паветаў» — «заходнім» на-

*) «Опыт», бач. 27 а 56. І Голанаў: Несколько новых данных к вопросу о географическом распространении диссимилятивного акания («Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского. АНС, Ленинград, 1928, бач. 479-483).

рэччам мовы расійскае («вялікарускае») і уводзе яе ў свой слоўнік расійскае («вялікарускае») мовы. Якая тут лёгіка ўкладаць слоўнік вылучна расійскае мовы, станаўко заяўляць, што мова крывіцкая ані іншыя нерасійскія ў яго ня ўвядуць і запраўды пакінуць іх, у тым ліку крывіцкую, як цэласць, вонках свайго слоўніка і адначасна часць гэтае крывіцкае мовы, прызнаўшы яе крывіцкасьць, увесці ў слоўнік пад назовам «заходняга нарэчча» «вялікарускае» мовы? Лёгікі тутакж знайсці немагчыма. Але можна знайсці прычыну. Прычына ўсё тая-ж, што і ў шмат іншых выпадках, дзе Расійцы сустракаюцца із сваймі суседзьмі. Прычына гэта — расійскае шовіністычнае захопніцтва. Даль, як расійскі нацыяналіст з чарнасоценным адценкам (дарма, што ў яго ня было ані каплі расійскае крыві — бацька ягоны Дан, а маці Нямчыца) ня мог офіцыяльна прызнаць, што блізка Масквы ўжо не расійская мова (Гжацак 200 км. ад Масквы, а Мажайск нат 100). І пагатоўе ня мог гэтага прызнаць дзеля расійскага шовіністычнага грамадства, да каторага сам належыў. Падобныя выпадкі не належаць вылучна да гісторыі. Здараліся яны й нядаўна, а цяпер сталіся штодзённым хлебам. Прыяду адно прыклад, што мае практычнае значаньне. Калі ў 1915 г. друкавалася «Карта рускаго языка в Европе» Моск. Дыялект. Комісіі, дык «вследствие печальных обстоятельств от Комиссии не зависевших» (бач. V), хтосьці яе схвальшаваў, правёўшы ўсходнюю граніцу чыстай мовы крывіцкай балей на захад, чымся праводзіла яе Комісія. Дзеля таго, карыстаючыся вялікай картаю, трэба яе паправіць падле карты малой № 2, на каторай Комісія зрабіла папраўкі, ды падле тэксту «Опыта» на б. 56-57.

ПРАСТОРА ПАЎДЗЁННАГА НАРЭЧЧА

«Да нарэчча, — кажа Даль у тым-жа артыкуле аб расійскіх нарэччах, — разанскага, паўдзённага, сярэдне-рускага або падмаскоўнага*) належаць губэрні: Разань, Тула, Калуга, Арел, Курск, Варанеж, Тамбоў, Пенза, Саратаў, Астрахань; але пра Астрахань і Саратаў надабе сказаць, што тут насельніцтва рознае, ёсьць і окаючае (з поўначы — Я. С.), асабліва шмат бурлакоў з усходніх (ад Масквы — Я. С.) губэрняў». Варанеская губэрня паслей «насялілася за Аляксея Міхайлавіча й Пётру I». Тамбоўскай губэрні толькі паўдзённая палавіна (на паўдня ад Тамбова) належа да гэтага нарэчча, а паўночная палова належа да паўночна-расій-

*) Цяперака гэтае нарэчча Расійцы завуць паўдзённа-расійскім («южно-великорусским»), а сярэдне-расійскім або маскоўскім завуць гаворку Масквы і яе аколцаў.

скага нарэчча. На поўначы да гэтага нарэчча належа ўжо Каломна, дзе Даль кажа — «гавораць па-разанску». Да гэтага-ж нарэчча й мова Донскіх казакоў, дарма што яна мае ня мала сваіх асаблівасцяў і Даль яе асобна адзначае. Гэткім парадкам, калі правядзём лінію ад Мажайску на Каломну, дык азначым паўночную граніцу гэтае мовы. Заходняй граніцаю яе будзе, паказаная вышэй, усходняя граніца запаваных крывіцкіх гаворкаў, але вялікую часць крывіцкай Калужчыны, Арлоўшчыны й Куршчыны Даль займае да гэтага паўдзённага нарэчча, бо гавора пра Мяшчоўск, Медынь, Белеў, пра усходнюю палову Масальскага павету і нат пра Жызду, як пра мясцовасці, належаць да гэтага нарэчча; гэта трэба мець наўвече пры даследаванні мовы разгляданага нарэчча. Паўдзённай граніцаю яго будзе граніца з моваю ўкраінскай. Маючы наўвече, што ўсходнія (пачынаючы ад Варанескай) губэрні, занятыя цяпер гэтым нарэччам, былі заселеныя паслей, трэба з большага прызнаць, што спачатная тэрыторыя гэтага нарэчча, ягоная мэтраполія складалася з губэрні Калускай, Арлоўскай, Курскай бязь іх заходніх вялікіх часцяў крывіцкіх, а што да Куршчыны, дык і безь яе паўднявой часці ўкраінскай, адлі з губэрні Тульскай і Разанскай.

Асаблівасці мовы паўдзённа-расійскага нарэчча

Можна наперад сказаць, што паўдзённа-расійскае нарэчча ў цяперашнім сваім стане належа да мовы расійскае. Але ў ім ё шмат асаблівасцяў, аднолькавых із моваю крывіцкаю. Пералічым гэтыя асаблівасці, пры гэтым будзем браць іх адно із запраўднае прасторы паўдзённа-расійскага нарэчча, абмінаючы тыя мясцовасці, што, згодна з апісанымі вышэй моўнымі граніцамі крывіцка-расійскімі, належаць да тэрыторыі мовы крывіцкае, хоць-бы й запаванае расійскімі ўплывамі, дарма што Даль іх часткава залічае да прасторы паўдзённа-расійскага нарэчча.

Вось гэтыя асаблівасці:

1. **Аканьне.** Цяпер у паўдз.-рас. нарэччу ё тры галоўныя тыпы аканьня: а) **дысыміляцыйнае** па мяккіх сугуках, значыцца такое, у якім ненацісьненныя О ды Э (зн., Е па сугуках зацьвярдзелых) заўсёды пераходзяць у А, але Е на мяккіх сугуках пераходзе ў А (Я) адно тады, калі ў складзе націсьненым няма А (**нага, нагі, галава, зямлі, вясны, зямлю, вясну**), а калі пад націскам ёсць А, дык на месцу ненацісьненага Е па мяккім сугуку заміж А (Я) ёсць і (**зімля, вісна**); б) т. зв. **аканьне мернае**, у якім у складзе перад націскам вымаўляецца па мяккіх сугуках перад цьвярдзёмі А, але перад мяккімі і, альбо вельмі закрытае Е (**вясна,**

але сіяне); в) **аканьне вялікае**, у якім кажнае ненацісьненае О, Е пераходзе ў А, Я.

Аканьне дысыміляцыйнае па мяккіх сугуках ё ў паўдзённа-заходняй часці Тульскай губ. ды ў часці Арлоўскае й Курскае губ. Менаваныя мясцовасці мяжуюць із крывіцкай моваю і тып іх аканьня ставяць у беспасярэднюю сувязь із крывіцкім дысыміляцыйным аканьнем, ідучым із Смаленшчыны, накш нажучы, што яно паўстала зь вялікага аканьня пад уплывам крывіцка-смаленскага дысыміляцыйнага аканьня (Н. Дурново: Діалект. раз. 1-2). А мернае аканьне таксама паўстала зь вялікага пад уплывам мернага аканьня маскоўскага, паўсталала там пасьлей пад чужым уплывам*). Значыцца, спачатна ў паўдзённа-расійскім нарэччу было адно **вялікае аканьне**, што й цяпер там найбалея пашыранае. «У паўдзённа-расійскім нарэччу, — кажа Н. Дурново, — вялікае аканьне вельмі пашыранае між іншага ў такіх гаворках, што стаяць чыста з боку ад паўночна-расійскага або цэнтральна-расійскага ўплыву, на што паказуе тое, што нямашака ў іх сьцягу асаблівасцяў паўночна-расійскіх падле паходжаньня або ўзьніклых па ўтварэньню расійскае мовы, уласцівых, як паўночна-расійскім і сярэдне-расійскім, так і шмат якім паўдзённа-расійскім гаворкам» (Діалектол. разыскания 1-2, 75). З гэтага можна зрабіць вывад, што «вялікае аканьне ў паўдзённа-расійскім нарэччу разьвілося... на грунце паўдзённа-расійскім, з дадзеных, што былі ў самых паўдзённа-расійскіх гаворках».

Гэтае аканьне паўдзённа-расійскае сусім чыста згаджаецца з аканьням цэнтральнага дыялекту крывіцкага, знач. з аканьням прасторы, дзе Старадуб, Навазыбкаў, Рагачоў, Ігумен, Магілёў, Барысаў, Лагойск, Вялейка, Маладэчна, Валожына, Смаргоні.

Як у цэнтральна-крывіцкім, так і ў паўдзённа-расійскім заўсёды пераходзе ў А (Я) ненацісьненае і асновы дзеясловаў ў З ас. адз. ліку (**ён вода, нося, прося, кося, будя, гавора**) ды у ў канчатку прыймальнага (вінавальнага) склону адз. л. жаночкіх прыметнікаў із націскам на аснове (**маладую жану, але: сіняю, новаю хату**).

2. Ъ не пераходзе ў ё.

3. Е па мяккіх сугуках перад Ж, Ш, Ц не пераходзе ў ё (**тешча, вядеш, нясеш, а ня тёша, ведёшь, несёшь**).

4. Склады РЪ, РЬ, ЛЪ, ЛЬ, ВЪ паміж сугукаў перайшлі ў РЫ, РІ, ЛЫ, ЛІ, ВІ (**яблыка, Даль LXIV**).

5. На пачатку слова спачатныя јь адпалі (**мяніны, меть** из јьменіны, јьметі, **заграл** Ніжняломаўскі пав. Пенз. губ. Даль LXVI).

*) Пр. Н. Дурново, там-же, 83.

6. У сярэдзіне слова -і́- перайшло ў **е** (**яец**, Даль LXIV).

7. Уперад мужчынскія прыметнікі із націскам на канчатку мелі ў наз. скл. адз. л. **-ый, -ій (маладый)**; як ведама, у паўночна-расійскім нарэччу ў гэтай хорме ё толькі **-ой, -ей**, як із націскам, так і бяз націску на канчатку (**молодой, новой, синей**), а у расійскай мове літаратурнай пад націскам ё **-ой, -ей**, бяз націску **-ый, -ій (молодой, новый, синий)**.

8. Таксама ўперад былі хормы **мыю, рыю, выю, мый, вый, рый, лій, вий, пій** (а ня мою, вей, лей, пей)*.

9. Ненацісьненае **У** на пачатку складу пераходзе ў **ў** (**не ўгадаў**).

10. Ё розніца ў націску паміж паўдзённым а паўночным расійскім нарэччам, прыкл. у паўдзённым кажуць **гаво́рють**, а ў паўночным **говора́т**.

11. Перад пачынаючым склад **О, У** ё прыстаўное **В** (**вугал, вуглей**, Даль LXIII).

12. Г=лац. h (нага=па́на), а расійскае Г=лац. g (но́га=по́га)**).

13. «Г ў дакладным (родным) склоне прыметнікаў (і займёнаў — Я. С.) не замяняецца гукам В, як ёсьць у засталай Расіі, апрача Беларусі». Даль. Значыцца, кажуць **яго, белага, сіняга**, а ня ево, белово, синево).

14. Л, стоячы побач даўнейшага **тъ**, пераходзе ў **ў** (**граў, меў, на-сіў*****).

15. **В** перад сугукамі, на канцу слова ды як прыйма пераходзе ў **ў** (**ўся**).

Усё гэта нарэчча мае зацьвярдзелae Ц (пр. А. Шахматаў: Курс, 174).

17. Дзеканьне й цеканьне цяперака **ё ў** гэтым нарэччу на сярэдняй Ашчэ (пр. А. Шахматаў: Введение в курс ист. рус. яз., 57) ды ў Ніжня-

*) А. Шахматаў: «Цяперака паўдзённа-расійскае нарэчча мае сыяг рысаў супольных із нарэччам паўночна-расійскім, але **ўсё** гэта рысы пазьнейшыя (прыкл. канчатак **-ой** зам. **-ый** у наз. адз. ліку **худой**, або **О** зам. **Ы** у мою)». Введение в курс истории русского языка, 54.

**) Паміж крывіцкім народным а паўдзённа-расійскім Г ё невялікая розніца: крывіцка-народнае Г прыдыхное, грытаннае, а паўдзённа-расійскае фрыкат. заднеязычнае. Але крыв. інтэлігенцыя і ў крыв. мястох вымаўляюць таксама Г фрыкатыўнае. З гэтага відаць, што Г фрыкатыўнае паўстала з Г прыдыхнога пад уплывам г (літвінская літара) паўночна-расійскага і такога-ж Г расійскае літаратурнае мовы.

*** Пр. Даль: «Ё склоннасьць замяняць літару Л у канцу дзеясловаў З ас. мінулага часу літараю В або У (ходиув)». Там-жа I.XII. А ў самым слоўніку пад кавзаться Даль кажа: «**Кавзаться** зап. или **ковзаться** юж. кататься на ногах по льду. **Кавзель** ж. зап. гладь, каток, гладкий лед для катанья. **Дзеци** усе пашли на **кавзель**. **Кавзяк** зап. дождевой, земляной червь. На юге и западе букву Л перед согласными произносят как краткое У, английское w; а потому нужно писать: колзать, ся, колнер, колпак, колтун, волколака, желжик, сколзяк и проч.».

ломаўскім пав. Пенз. г. Даль LXV. Дзеканьне-цеканьне гэтых мясцовасцяў сьветча, што яно даўней мусіла быць ува ўсім разгляданым нарэччу, але з часам шчэзла пад расійскім уплывам. Запсаваныя расійскім уплывам крывіцкія гаворкі Калужчыны, Арлоўшчыны і інш., аб каторых крывіцкім паходжаньню ня можа быць сумлеву, таксама ня маюць дзеканьня (пр. «Опыт диалектол. карты рус. яз. в Европе, 57»). А што яны дзеканьне малі, але з часам утрацілі, сьветчыць дзеканьне зь імі сумежных ды беспасярэдне зь імі звязаных чыстых гаворкаў крывіцкіх.

18. Ф замяняецца на ХВ (прыраўнуй Дурново: Диалектол. разыскания, 1-2, 75).

19. У канчатку 3-й ас. адз. й мн. ліку ё мяккі сугук (**ходіть, ходять**, а ня ходит, ходят).

20. Хормы дзеясловаў без канчаткаў **ть** ужываюцца толькі ў 3-й ас. адз. ліку (**піша, будя, ходя, нося**), але ў мн. ліку не, як ёсьць ў паўночна-расійскім нарэччу.

21. Прызначальны (давальны) й мясцовы склоны адз. л. асобавага займя 2. ас. а зваротнага гучаць **табе, сабе, а не тебе, себе**, як парасійску.

22. Дакладны склон адз. л. займёнаў 1, 2 ас. і зваротнага гучыць **мяне, тябе сябе**, а не меня, тебя, себя, як парасійску. Даль LXIV.

23. **К** у скланеньню перад спачатным **ѣ** пераходзе ў **Ц** (у **руцэ, на рацэ**). Даль кажа: Ельчан (жыхараў м. Елец у ўсходняй часьці Арлоўскай губ. — Я. С.) дражняць: «У нас у Елцэ, на Сасне рацэ курица вутёнка вывяла».

24. Спакменьнікі мужчынскія зь мяккімі й зацьвярдзелымі канчаткамі канчаюцца ў дакладным мн. л на **-ёў, -оў: агнёў**. Даль.

25. Жаноккія і — асновы (із сугукам на канцы) канчаюцца ў мясцовым склоне мн. л. на **-ох, ёх: на лашадёх**. Елецкі пав. Даль.

26. Лікі колькасныя ад 5-20 маюць у дакладным скл. канчатак **-ёх (на васьмёх. Там-жа. Даль)**.

27. Спакменьнікі ніякія нт асноваў канчаюцца ў наз. скл. мн. л. на **-ы (рабяты. Пенз. г. Даль LXV)**, дык, значыцца, і ўсе іншыя спакменьнікі ніякага роду маюць альбо малі такія-ж канчаткі гэтага склону.

28. Займя 3 ас. мае хорму **яны** ў наз. скл. мн. л. Даль.

29. Ужываецца пытальяная частачка **чы**. Даль.

30. Ужываецца прыйма **да** заміж **к (да мяне, Мцэнск, Даль LXIV)**.

31. Ё злуч **ажно** з тым-жа значаньням, што ў мове крывіцкай. Прыкл.: Хлебушка у поля как варам паваріла! Солнушка-та жаря, жаря, ажно ня ўсутерп пріходя. Ніжнядзевіцк, Варанеж. губ. (Даль)

Усі пералічаныя асаблівасці аднолькавыя з асаблівасцямі крывіцкімі, а накшыя ад асаблівасцяў народнае мовы паўночна-расійскае і паўсталае зь яе расійскае мовы літаратурнае.

Ня ўсі гэткія асаблівасці паўдзённа-расійскага нарэчча гэтта прыведзенымі высілены; пашукаўшы, можна было-б іх знайсці балей. Але й прыведзеных досыць, каб маць даволі поўны абраз гэтага нарэчча.

Калі-б жыхарства разглядае моўнае прасторы ўсі вышменаваныя асаблівасці цяпер заўсёды ўжывала, дык ня трэ было-б шмат думаць, каб сказаць, што яно гукае пакрывіцку. Але ё нахш. Пры пералічэнню асаблівасцяў мы бачылі, што некаторыя асаблівасці ўжываліся ў разгляданым нарэччу ўперад, але цяпер ня ўжываюцца. Але й тыя, што цяпер ёсьцека, далёка на ўсі ўжываюцца ў поўнай меры. Паўней ўжываюцца ў глухіх куткох, а шмат меней ля местаў і зялезных дарогаў, а ў мястох і сусім мала ўжываюцца, часцей іх ўжываюць жанчыны, а шмат радзей мужчыны, асабліва мала тыя, што пабывалі ў войску, у школе, у мястох і наагул «у сьвеце». Ёсьць так, што ўсі вышменаваныя асаблівасці ўжываюцца наагул усімі людзьмі разглядае моўнае прасторы, але так, што адныя ўжываюць іх часцей, чымся праціўныя ім маскоўскія, і такія людзі ў вялікай мяншыні, а большыня, наадварот, у рознай меры ўжывае шмат балей асаблівасцяў маскоўскіх чымся сваіх, мясцовых, аднолькавых із крывіцкімі. Ё праўда й такія асаблівасці, як, прыкладам, аканьне, вымова Г як h, мяккі канчатак дзеясловаў у 3 ас. адзін. й мн. ліку, якія ўжываюць заўсёды, а наагул шмат часцей ўжываюць тут асаблівасці маскоўскіх чымся сваіх родных. Дзеля таго й агульнае тут даймо мовы расійскае. І запраўды яна ёсьць цяпер расійская. А гэныя вышпералічаныя моўныя зьявы сьветчаць аб тым, чым разгляданая мова была калісь, тады, калі яны ўжываліся ў поўнай меры; тады гэтая мова была накшая, крывіцкая, тачней: складала часць паўдзённа-заходняга нарэчча крывіцкага, якое тады з гледзішча геаграфічнага было нарэччам паўдзённа-крывіцкім. І за праўды, усі мававеды, у тым ліку й расійскія, прызнаюць спрадвечную й істотную розніцу паміж нарэччам паўдзённа-расійскім, а паўночна-расійскім, прызнаюць спрадвечную апычонасьць нарэчча «паўдзённа-расійскага у дачыненню да нарэчча «паўночна-расійскага, а тым самым і да паўсталай на грунце апошняга расійскай мовы літаратурнай. Запраўды, спачатная розніца паміж імі такая, як паміж кожнымі дзвюма іншымі мовамі славянскімі, ведама, адкінуўшы тыя цяперашнія зьявы гэтага нарэчча, што прынесены сюды з поўначы, уплывам і паўночна-расійскага нарэчча. А тым часам, як відаць ужо з вышменаваных зьяваў гэтага нарэчча, яно ня толькі не зьяўлялася чымсь апычоным ад мовы крывіц-

кае, але наадварот, складала часыць аднаго з двух нарэччаў мовы крывіцкае*).

З паміж пералічаных вышэй асаблівасцяў разгляданага нарэчча ёня мала супольных ня толькі з моваю крывіцкаю, але адначасна й з украінскаю ды зь некаторымі іншымі мовамі славянскімі. Аднак у гэтага нарэчча няма ніводнае асаблівасці супольнае вылучна з моваю ўкраінскаю. Але ёсьць у яго шмат асаблівасцяў, каторых нямашака ў мове ўкраінскай і каторыя сваім характарам працілежныя зьявам украінскае мовы. Асабліва пераконуючымі тут будуць **асаблівасці вылучна супольныя ў разгляданага нарэчча з моваю крывіцкаю, як аканьне, дзеканьне, прыстаўное В, канчатак -і, -ы назоўнага склону мн. ліку спакменьнікаў ніякіх**, якія не маглі зьявіцца пад расійскім уплывам, бо мова расійская іх ня знае. Можна сказаць, што апрача свайні агульна-славянскай, мова ўкраінская не стаіць із разгляданым нарэччам у якіх-коледы бліжшых дачыненнях**). Калі браць гэтае нарэчча ў яго спачатным, самабытным стане, дык тое самое трэба сказаць пра яго дачыненні з моваю расійскаю.

Якім парадкам зьявілася крывіцкая мова на прасторы разгляданага нарэчча, значыцца, на прасторы яго вышазначанай мэтраполіі, бо на прасторы далышыя гэтае нарэчча было занесенае паслей колёністымі з мэтраполіі? Не маглі гэта быць уплывы звонку, як думае Даль, гаворачы

*) Пр. Яўх. Карскі: «Ё падстава на'т дапушчаць, што некаторыя аднолькавыя рысы паўдзённа-расійскіх гаворкаў із гаворкамі беларускімі дыкжэ трэба выясьняць уплывам беларускага нарэчча на паўдзённа-расійскае (Надзеждзін, Зяленін), або выводзіць іх із супольнае асновы» (Русская диалектология, б. 152).

**) Выглядае, што ў сваіх уступных да слоўніка артыкулах Даль балей дапушчае ўплываў украінскіх на моўную тэрыторыю расійскую, чымся «уплываў» крывіцкіх. Гэтак, ён, зацеміўшы між іншага раз, што Дзясна ёсьць украінска-крывіцкім моўным парганіччам, паслей ужо толькі зазначае, што «ў Чарнігаўскай губ. ё вялікае ўчасьце беларускага», дарма што паўночная Чарнігаўшчына занята чыстай крывіцкай моваю. Заняты крывіцкаю моваю Трубчэўскі пав. Арлоўшчыны падле Далья «належа балей да Маларосіі». Украінізмы ён нат знаходзе на поўначы Расіі. Вясыняецца гэта тым, што Даль, ня будучы моваведам, украінскую мову знаў ляпей за крывіцкую, дзеля таго й уважаў часта крывіцкае за ўкраінскае. Даль ня быў выняткам. Расійскае грамадства паловы XIX ст. шмат балей чула пра Украіну і ўсё ўкраінскае за Крывічы й крывіцкае. Дзёве гэтага прычыны: адна, што ўкраінскае нацыянальнае адраджэньне ранейшае за крывіцкае, а другая, што ад 1654 г. да 1781 г. правабярэжная Украіна была аўтаномным гаспадарствам у Расіі, тымчасам-жа часці ўсходніх Крывіч, дарма што былі адрываюны Масквою ад іхнага гаспадарства — Вялікага Княства Літоўскага нат раней, ня маючы ў расійскім гаспадарстве ніякай палітычнай самастойнасьці, не зварацалі на сябе ўвагі.

толькі пра пазычэнні некаторых словаў, што быццам перайшлі з Крывіч «ў суседнія вялікарускія землі».

Вышазначаная мэтрополія-бацькаўшчына разгляданага нарэчча складала Вялікае Княства Разанскае, каторае, праўда, за Альгерда (у другой палавіцы ягонага гаспадарствавання) і Вітаўта ўходзіла ў склад задзіночанага гаспадарства беларускага — Вялікага Княства Літоўскага, але адначасна заховавала сваю самастойнасць; дык апрача палітычных, іншых уплываў із тэрыторыі цяперашніх Крывіч там ня было; аб якіх-колечы асыміляцыйных уплывах, што йшлі-б тады із цяперашняе крывіцкае тэрыторыі на мову насельніцтва менаваных прастораў, ня можа быць гаворкі. І пагатоў не магло быць асыміляцыйнага крывіцкага ўплыву тады, калі гэтыя землі ад 1520 г. былі забраныя Масквою і іх адгараджала ад крывіцкага гаспадарства шчытна зачыненая маскоўская граніца. Але з часам — у XVI-XVII стг. былі адарваны Масквою ўсходне-крывіцкія землі, на якіх яшчэ дагэтуль гамоняць пакрывіцку; дык мо' гэта яны зрабілі ўплыў на разглядае гэта нарэчча? Землі, адарваныя да Масквы, былі ў палітычнай і культурнай няволі Маскоўскай, і мова іх была ў паніжэнню і пераследавана, дзеля чаго не магла ўплываць на іншую мову, а наадварот сама паддавалася маскоўскаму ўплыву. Гэта ўсім ведама. А калі так, калі пад ніякім уплывам звонку не магла паўстаць крывіцкая мова разглядае прасторы, дык само насельніцтва гэтае прасторы мусіла спачатна гаманіць пакрывіцку, накш кажучы, яно было крывіцкае. І вось гэта згаджаецца з тым, што ведама з гісторыі. Зь летапісаў ведама, што па рацэ Ацэ, значыцца ў бацькаўшчыне разгляданага нарэчча, жыло плямя Вяцічы. Летапіс колькі разоў падчыркуе свайню гэтага плямені Вяцічаў із крывіцкімі плямёнамі. У «Повѣсти временныхъ лѣтъ» чытаем, што **два браты** «Радимъ а другий Вятко, и пришедъша сѣдоста Радимъ на Съжу, и прозвашася Радимичи, а Вятко сѣде с Родом своим по Оцѣ, от него же прозвашася Вятичи» (А. Шахматов: Введение в курс ист. рус. яз., 57). У іншым месцу летапісу кажацца, што «Радимичи, Вятичи и Сѣверъ один обычай имяхуть». Гэтак летапісец ня толькі залічае Вяцічаў да крывіцкага народу, але й азначае іхняе месца ў крывіцкай пляменнай радзіме (сям'і), найма жа, што Вяцічы найбліжшая радня паўдзённым плямёнам крывіцкім Северанам, Радзімічам, а, значыцца, і Дрыгвічом, што жылі на захад ад гэтых, а дальшая радня плямені Крывічоў, што жыло на поўнач — у Смаленшчыне, Полаччыне й Пскоўшчыне. Гэта чыста згаджаецца зь цяперашнімі дадзенымі дыялекталёгічнымі, прыведзенымі вышэй; згаджаючыся сусім чыста з нашым цэнтральным дыялектам, мова Вяцічаў ня знае ані дысыміляцыйнага аканьня пляменна-крывіцкага, ані іх цоканьня. Жывучы ля Акі, Вяцічы на сваім паўночным

заходзе межавалі із смаленскімі крывічамі і гэтыя, адзначаючыся актыўнасьцю, крыху праточаваліся на пагранічча вяціцкае, адгэтуль на вяціцкай мове гэтага пагранічча відаць невялічкі ўплыў мовы плямёні Крывічоў у хорме дысыміляцыйнага аканьня па мяккіх сугуках. Значыцца, было тое самое, што на паграніччу дрыгвішкім із Крывічамі, прыкладам, у павеце Лепельскім, Дрысенскім, Дзісенскім, дзе спорадычных колёністых плямённа-крывіцкіх сярод дрыгвіцкае масы сконстатавала й археолёгія.

Калі паўстала задзіночанае крывіцкае гаспадарства, ведамнае ў гісторыі пад назовам Вялікага Княства Літоўскага, дык Вяцічы прылучаліся да гэтага гаспадарства. А калі гэтае гаспадарства за вялікага князя Альгерда ў 2. пал. XIV стг. завяршала сваю будоўлю, дык усі Вяцічы княства Разанскага ўвайшлі ў яго; граніца з Маскоўшчынаю была ўстаноўлена «па Мажайск і Каломну». Але, пачынаючы з апошняе чэцьверці XV стг., калі настала нягодная міжнародная кон'юнктура для крывіцкага гаспадарства, Масква пачынае націскаць на Вяцічаў, аж пакуль у 1520 г. не паняволіла іхнага гаспадарства — Вялікага Княства Разанскага. Уся гісторыя Разанскага Княства сьветча пра ягоны апырычоны, розны ад маскоўскага, характар і пра сталую непрыязнь Разанцаў да Маскоўшчыны і ходаньня іх із Княствам Маскоўскім¹.

Лучыўшы гэтак у Маскоўскае гаспадарства, Вяцічы ўжо ў 16. стагодзьдзю мусілі ў сваю мову дапусьціць некаторыя ўплывы маскоўскія, а гэта з тае прычыны, што Маскоўшчына тады, як і цяпер, была гаспадарствам вельмі цэнтралістычным, не цярпела ніякіх розьніцаў, усё падводзіла сілком пад адну мерку, а, з другога боку, Вяцічы, высунаўшыся далёка ад культурных цэнтраў крывіцкіх, такіх, як Смаленск, Полацк, Віцебск, Вільня, Горадзен, Магілёў, былі плямёнам астальым, аб чым сьветча хоць-бы тое, што яшчэ ў 12 стг. яны былі пагане; дзеля гэтага, дарма што Крывічы наагул стаялі культурна вышэй за ноўгарадзкіх Славенаў, Вяцічы стаялі за іх ніжэй і паддаваліся ўплыву ноўгарадзкіх колёністых, што на поўначы і ўсходзе ад Масквы ды ў Маскве і яе аколіцах, прымешваючыся да Фінаў, стварылі новы народ маскоўскі.

Сказанаму пярэчыла-б тое, што быццам пад уплывам мовы Вяцічаў паўстаў у Маскве маскоўскі тып аканьня. Запраўды, у Маскве і яе аколіцах, як і на ўсёй поўначы Расіі, спачатна ніякага аканьня ня было, з гэтым згаджаюцца ўсі чыста моваведы. Але нельга згадзіцца з Н. Дурновом, што ўважае, быццам маскоўскае аканьне паўстала пад уплывам аканьня вяціцкага. Мова паняволеных, паніжаных і перасьледаваных Вя-

¹ Гл. Д. Иловайский: История Рязанского Княжества. Москва, 1858.

цічаў не магла ўплываць на мову Масквы. Але трэба згадзіцца з другім маскоўскім наўчонам, зь Бязсонавам, што аканьне ў Маскву прынесла ў 17 стг. крывіцкая інтэлігенцкая эміграцыя, каторая прыяжджала сюды зь незалежных Крывіч. Аканьне гэтых культуртрэгераў стала модным у Маскве, яго Маскалі стараліся імітаваць. Ад гэтага паўстала аканьне маскоўскае, што перайшло пасьлей у літаратурную мову маскоўскую. Гэныя-ж культуртрэгеры крывіцкія адначасна тым самым рэгабілітавалі аканьне вяціцкае, што адгэнуль перастала быць «брыдкім». Рэгабілітавалі яны й вяціцкую вымову г як h, бо ня толькі ў мове сваёй, крывіцкай вымаўлялі г як лацінскае h, але гэтак-жа вымаўлялі і ў мове царкоўна славянскай ды перадалі Маскоўцам гэную вымову царкоўна-славянскага г, дарма што ў бацькаўшчыне гэтае мовы, у Баўгарыі яно вымаўлялася і вымаўляецца як лацінскае g. Вось чаму аканьне й h захаваліся ў поўнай сіле дагэтуль у нарэччу вяціцкім.

Абрусеньне Вяцічаў ня йшло лёгка, дарма што ў гэтым шмат памагала праваслаўная царква расійская, што заўсёды ў Расіі служыла маскоўскім захопніцкім мэтам. Даўгі час Вяцічы чуліся чужымі, былі ня пэўныя, балей або меней няпрыязныя Маскве, і Маскалі ім ня верылі. Захапляючы ў часе войнаў із Крывічамі крывіцкае цывільнае насельніцтва, або палоненых, у няволю, Маскалі не сялілі іх на вяціцкай прасторы, але на сваёй этнаграфічнай і ў Сібіру².

Выглядае, што яшчэ ў 17 стг. Вяцічы гаманілі пакрывічку. Моцная русыфікацыя настала у ст. 18. зь яго агульнай ваеннай павінасьцю ды завяршылася ў першай палове стг. 19.

ПСКОУШЧЫНА Й ЦЬВЕРШЧЫНА

Дасьледаваньніку крывіцкае мовы нельга не зьвярнуць увагі на словы, абзначаныя ў Далевым слоўніку, як пскоўскія й цьверскія (скарочаны **пск.**, **твр.**). Даль Пскоўшчыну й Цьвершчыну залічыў да паўночнага расійскага («вялікарускага») нарэчча. Ён ня мог не зацэміць крывіцкасьці мовы Пскоўшчыны. Кажучы аб малых розьніцах паміж гаворкаў расійскіх, Даль зазначае: «Выняткаў знойдзецца мала ды адно там, дзе якая-коледы чужая вонкашная стыхія прынесла зьмены, чаго прыкладам могуць служыць губэрні Пскоўская і часткава Цьверская; там лучаюцца

² Дагэтуль некаторыя з такіх пасяленцаў захавалі часткава сваю апыронасьць. Гэтак, прыкладам, у Лукаянаўскім павеце Ніжагародзкай губ. дагэтуль жывець насельніцтва, званае **ягунамі** (ад яго), **будакамі** (ад былых будных майданоў), **Літвой**, **панамі**.

пераробкі на польскі³, або беларускі лад». У іншым месцу Даль кажа: «У Пскоў а на т у Калугу перанесена нямала зь Белаі Русі» (XXVIII). Або: «У Пскоўскай губ. ў паветах чуецца вялікае ўмяшаньне беларускае» (XLIV). Крывіцкія элемэнты Даль асабліва падчыркуе ў мове Пскоўшчыны: «вялікае ўчасьце беларускага чуваць у (губ.) Чарнігаўскай, Арлоўскай, Калускай, Цьверскай і асабліва ў Пскоўскай» (LXX).

Паглядзім, што расійскія мававеды кажуць аб крывіцкай мове Пскоўшчыны і Цьвершчыны.

Яўхім Карскі прылучаў да прасторы крывіцкае адно паўднявыя часьці павету Апочацкага, Вялікалуцкага й Тарапецкага Пскоўшчыны, ды Асташкаўскага, Зубцоўскага й Ржэўскага Цьвершчыны (тэрыторыю па правым баку Волгі). Але Карскі шмат дзе пакідаў вялікія прасторы крывіцкія вонках моўнае тэрыторыі крывіцкае.

Аўтары вышмэнаванае «Дыялекталёгічнае карты рускае мовы ў Эўропе» прызнаюць мову блізу што ўсяе Пскоўшчыны і паўднёва-заходн. часьці Цьвершчыны за пераходную ад крывіцкае мовы да паўночна-расійскага нарэчча⁴. Гэтая пераходная гаворка, падле іх, мае паўночна-расійскі под (падставу, аснову), а крывіцкае насланьне, што пранікла туды не пазьней 14 стг. (там-жа). Іншымі словамі, што Крывічы прыйшлі ў Пскоўшчыну і Цьвершчыну пазьней за Расійцаў, засьпеўшы іх тамака і зьмяшаўшыся зь імі. Але пра які-колечы прыход іншага насельніцтва ў Пскоўшчыну і Цьвершчыну нічагусенькі ня ведае гісторыя, а гэтаму станаўко пярэчаць дадзеныя архэалёгіі й этнографіі. Але пакінем на баку не на чым не абапёртую гіпотэзу аб пазьнейшым прыходзе сюды Крывічоў, а разгледзім моўныя аргумэнты аўтараў мэнаванае карты. Яны налічылі 9 крывіцкіх асаблівасьцяў разглядаанае мовы а 6 паўночна-расійскіх. Да крывіцкіх асаблівасьцяў належаць:

1. аканьне;
2. **ы: а)** у прыметніках у назоўным склоне адз. л.: **злый, худый, сіній,**

³ Пераробкаў, ведама, там нямашака, а ё проста нерасійскія словы або нагул асаблівасьці, а што да «польскага ладу», дык тут тое самое, што зь некаторымі «ўкраінізмамі» ў Даля. Даль мала знае крывіцкую мову, дзеля таго яму некаторыя крывіцкія словы здаюцца ўкраінскімі, іншыя йзноў польскімі.

⁴ Даслоўна: «Сюды (да гэтага пераходнага «паўночна-расійска-крывіцкага» нарэчча — Я. С.) ухадзяць: акаючая гаворка Петраградзкае губ. (паўднявыя часьці Гдоўскага й Лускага паветаў), Пскоўскае губ., апрача акаючае гаворкі паўднявое часьці Порхаўскага і паўночнай часьці Холмскага павету, што належаць да гаворкаў з паўднёва-расійскім насланьням, у Цьверскай губ. гаворкі большай часьці Асташкаўскага й Ржэўскага павету (зь м. Ржэвай) і невялікае паўднёва-заходняе часьці Зубцоўскага павету (да места Зубцова і р. Вазузы). Даклад да карты «Очерк рус. діал.», б. 36.

б) у дзеяслоўных хормах: **мый** (загадны лад), **мыю** (цяп. ч.), **крый-крыю, шый-шыю**, в) у спакемьніках: **шыя, памыйкі**;

3. в перад сугукам пераходзе ў ў, а у па самагуку пераходзе ў ў;

4. **ш, ж, ч, ц** цвярдзя;

5. дзеканьне й цеканьне;

6. хормы наз. скл. мн. л. на **ы**, як **гарады, ласы, берагі**;

7. родны склон адзіночнага л. жаночкіх прыметнікаў і займёнаў мае канчатак — ей: злёй, такей;

8. 3. ас. адз. л. дзеясловаў 1-3 клясы подле дзяленьня Лескінавага можа быць таксама бяз **-ць: нясець і нясе**;

9. націск крывіцкі (**ніколі, нікога**).

Да гэтых асаблівасьцяў дадам ад сябе, што:

10. у 15 стг. ў пскоўскіх гаворках было аньвярдзелае р. Прыкладам: старынах, манастыры, осподара, творуу, по мороу, вьскрыца а іншыя (А. Шахматов: Введение... б. 60);

11. Прызначальны (давальны) а мясцовы склоны займа 2 ас. а зваротнага ё **табе, сабе**;

12. Дзеяслоў **есмь** (крывіцкі **есми**) у першай асобе мн. л. маў хорму **есме**, як у Полацку й Смаленску, тымчасам хорма ноўгарадзкая й маскоўская была **есмя**;

13. Зусім апырчонай асаблівасьцяй пскоўскай ё **гл з дл: жерегло**.

Як паўночна-расійскія асаблівасьці менаваныя аўтары прывялі гэтакія:

1. цоканьне, г. зн. зьліцьцё гукаў **ч і ц** або ўзаемная іх мена;

2. сустракаецца вымова **сь, зь** збліжанае да **ш, ж** мяккіх: **жямля, шіла (зямля, сіла)**;

3. злучэньне **дн** перайшло у **нн** (анна з адна);

4. дыялектычна (у гаворцы Асташкаўскага й Ржэўскага павету Цьвершчыны) сустракаецца выпаданьне **й** паміж самагукаў і сьцягненьне іх (**знаш** заміж **знаеш** = **знајеш**);

5. пашырана ўжываньне дзеяслоўнага прыслоўя мінулага часу ў ролі казньніка (**карова была цяліўшы**);

6. снадзіўны (творны) склон мн. л. мае канчатак аднолькавы з прызначальным.

Наперш трэба зацеміць, што вымова **зь, сь** збліжанае да **ж, ш** мяккіх ё зьяваю таксама ў крывіцкім нарэччу паўночна-ўсходнім. Праўда цяперака яна ня ўсюдых ужываецца ў гэтым нарэччу, але аднолькава ё і ў

Пскоўшчыне; менаваныя аўтары сьветчаць, што сустракаецца адно ў мове Наваржэўскага, Холмскага й Апочацкага пав. Пскоўшчыны, а даўней — скажу — яна ўжывалася на ўсёй пляменна-крывіцкай прасторы, ад Полацку й Смаленску да Пскова ўлучна. У плямені крывіцкага гэтая зьява супольная з ладнай часьцяй дыялектаў польскіх і з мовай дольналужыцкай. Тымчасам у нарэчча Ноўгарадзкага гэтае зьявы нямашака. Гэт'кім парадкам збліжаная да **ж, ш** мяккіх вымова **зь, сь** ня толькі ня збліжае мовы Пскоўшчыны а паўднёва-заходняе Цьвершчыны да нарэчча ноўгарадзкага ці накіш паўночна-расійскага, але наадварот розьніць ад яго. А што да цоканьня, дык яно йзноў у разглядаанай мовы супольнае ня толькі з нарэччам паўночна-расійскім, але таксама з паўночна-ўсходнім нарэччам крывіцкім, з бальшынёю дыялектаў польскіх ды часткава зь некаторымі іншымі мовамі славянскімі. Зьява гэтая, як і вымова **зь, сь** збліжаная да **ж, ш**, мяккіх, відавочна, паўстала ў Беларусаў пад уплывам мовы субстрату балцкага, а ў Расійцаў цоканьне ад субстрату фінскага. Дык цоканьне тут адпадае. Да ліку асаблівасьцяў гаворкаў пскоўскіх нельга залічаць сыягненьне, як дыялектычную асаблівасьць адно Асташкаўскага й Ржэўскага павету Цьвершчыны. Пераход злучэньня **дн у нн** ведамны спарадычна ладнай часьці мовы крывіцкае (асабліва на заходзе ў Наваградчыне й у Горадзеншчыне), дык таксама ў ладнай меры адпадае. Што да ўжываньня мінулага дзеяслоўнага прыслоўя ў ролі казньніка, дык здаецца, што гэтая зьява, прынамся часткава, таксама ня чужая мове крывіцкай. Значыцца, з паўночна-расійскіх асаблівасьцяў застанецца адно хорма снадзіўнага склону множнага ліку на **ам**, але яна, як хвармальная, магла лягчэй лучыць чужым уплывам, чымся асаблівасьці фонэтычныя, што ўсі чыста крывіцкія. Дык ня можа быць сумлеву ў тым, што ніякага расійскага поду (асновы) у гаворках Пскоўшчыны і вышмэнаванай паўднёна-заходняй часьці Цьвершчыны няма. Калі зьвернем яшчэ ўвагу, што ў найстаршую пару Пскоўшчына належала да Вялікага Ноўгараду, а пасьлей, просьле пэрыёду незалежнасьці і самастойнага быцьця ў задзіночаным крывіцкім гаспадарсьцве, увесь час належала да Маскоўскага гаспадарства, дык трэба дзівіцца, што мова ейная на гэтулькі захавалася. Напэўна ня было-б гэтага, калі-б крывіцкая мова была ў Пскоўшчыне толькі як наслаеньне. Ведаючы стан крывіцкасьці ў мове Пскоўшчыны, нельга дзівіцца з таго, што некаторыя расійскія дасьледаваньнікі мову Пскоўшчыны ўважаюць проста за крывіцкую⁵. З гледзішча гістарычнага мова Пскоўшчыны і прынамся менаванае часьці Цьвершчыны ё чыста крывіцкая, але ў пярэапішнім

⁵ Гл. Еропольский: Говор деревни Савкино, Пушкинского района Псковского округа (Известия по рус. яз. и слов. Том III-2, бач. 585-597).

сваім стане яна далёкая ад нормальнай, чыста крывіцкай, бо вельмі а вельмі ў ёй шмат расійскага ўплыву, асабліва ў слоўніку⁶.

Наапошку трэба яшчэ звярнуць увагу ў Пскоўшчыне на паўночную часць павету Холмскага і паўдзённую Порхаўскага. Аўтары вышментаванае дыялект. карты ўважаюць мову іх за пераходную з подам паўночна-расійскім а пазьнейшым насланенням паўдзённа-расійскім. Мы ведаем, што паўдзённа-расійскае нарэчча — гэта абруселае крывіцкае — вяціцкае. Скуль тут маглі ўзяцца асаблівасці вяціцкія? Відавочна, гэта ўсё тыя-ж пляменна-крывіцкія, толькі меней захаваўшыся, чымся ў засталай Пскоўшчыне. Ведаючы, што ўплывы на мову йшлі не з паўдня на поўнач, ня з боку пскоўскіх Крывічоў на Расійцаў, а наадварот, з поўначы ад Расійцаў на Крывічоў, бо крывіцкая Пскоўшчына была паняволена Расійцамі, трэба й мову часьцяй менаваных паветаўважаць за крывіцкую, з тэй адно розніцаю ад мовы засталае Пскоўшчыны, што гэна яшчэ балей абруселя за гэтую.

Гэткім парадкам Даль у сваім слоўніку ўлучыў у паўночнае нарэчча расійскае вялікую моўную тэрыторыю крывіцкую, часткава з чыстай моваю крывіцкай, а ў вялікай бальшыні з моваю балей альбо меней абруселаю, тэрыторыю, абыймаючую прасторы вялікае часьці Цьвершчыны, усяе Пскоўшчыны і паўдзённых часьцяў Гдоўскага й Лускага пав. губ. Пецярбургскай, а з выняткам паўночнае часьці Порхаўскага пав. Пскоўшчыны.

Як мы бачылі, з чатырох расійскіх нарэччаў, зь якіх Даль сіляў словы ў свой слоўнік, моўная прастора двух — заходняга й паўдзённага — вылучна крывіцкая, зь іх мова гэнага й цяпер крывіцкая, а гэтага была крывіцкай уперад, а дагэтуль захаваўла ў фонэтыцы, морфолёгіі і ў слоўніку мноства сьлядоў свае былое крывіцкасьці. У трэцяе нарэчча-паўночнае Даль уллучыў вялікую прастору крывіцкае мовы — дарма што ў вялікай бальшыні запсаваную расійскімі ўплывамі — Пскоўшчыны й Цьвершчыны. І толькі адно ўсходняе нарэчча ў Даля запраўды вылучна расійскае. Ад гэтага ўлучэньня ў слоўнік Далеў вялікіх моўных прастораў крывіцкіх, слоўнік ягоны перастаў быць тым, чым ён на думку

⁶ І. Голанов у варт. «Несколько новых данных к вопросу о географическом распространении диссимилятивного аканья» (Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского. АНС. Ленинград, 1928, б. 479-83) да чыста крывіцкае мовы залічае заходнюю часць павету Ржэўскага, блізка траціну подле старога адміністрацыйнага падзелу. Шмат раней балей за гэта прызнаў Карскі. А. Сабалеўскі ў «Очерк'у русской диалектологии» («Живая Старина» 1892 г., вып. I, б. 6) кажа, што «Ржэўскі й Зубцоўскі паветы з часьцяй Асташкаўскага (паўночна-заходняга й заходняга часьці Цьверскае губ.) належаць да беларускага нарэчча».

аўтараву быць маў — перастаў быць слоўнікам чыста расійскім, у ім апынулася шмат словаў чужых расійскай мове і ейнаму характару. Расійскія літаратары й публіцысты, узгадаваныя на дагэнулешняй расійскай мове, паўсталай з паўночна-расійскага нарэчча, мусілі адчуваць гэты чужы, ня прыродны элемент у слоўніку Далевым і не хапаліся карыстацца зь яго. Чужы, крывіцкі элемент у слоўніку Далевым быў найбольшай прычынаю таго, чаму гэты слоўнік ня споўніў таго заданьня, што меў наўвесе ягоны аўтар; жаданьні аўтаравы што да расійскай мовы літаратурнай, ужыццяўленьню каторых меў служыць слоўнік, ня былі прынятыя, «развой расійскай мовы літаратурнай пайшоў па зусім іншай дарозе» . «Даволі пачытаць артыкулы Далевы і артыкулы ягоных сучаснікаў, як радыкальнага, так і консэрватыўнага табару, каб пераканацца, што ў васнову наступнога развою расійскай мовы літаратурнай ані не ляглі мова й стыль Далёў»⁷.

Дык захопніцтва Далева памсцілася на працы цэлага жыцця ягонага.

**

Калі-б дасьледаваньнік крывіцкае мовы пачаў уважаць за крывіцкія спрытна, за парадкам усі словы абазначаныя ў слоўніку Далевым скарачэньнямі **твр., пск., южн., запд., смл., тул., кал., орл., кур., ряз., вор., тмб.**, дык ён зрабіў-бы не малую абмылу, бо а) ня ўся Цьвершчына належыць да крывіцкае моўнае прасторы; б) з Пскоўшчыны не належа да крывіцкае моўнае прасторы паўночная часьць Порхаўскага пав.; в) «паўдзённае» нарэчча толькі зь гістарычнага гледзішча ё крывіцкім, а цяпер там расійская мова, адно з мноствам крывіцкіх асаблівасьцяў, і ў слоўніку тамашнім цяпер балей словаў расійскіх, чымся крывіцкіх; г) у меншай меры тое самое трэба сказаць пра крывіцкую прастору Пскоўшчыны й Цьвершчыны, бо там яшчэ крывіцкая мова, дарма што вельмі а вельмі запсаваная расійскімі ўплывамі; г) але на т словы абзначаныя як **заходнія (запд)** ці **смаленскія, значыцца, з прасторы, дзе, прынамся ў часы Далевы, была чыстая, добрая крывіцкая мова, нельга спрытна залічаць да крывіцкіх, бо Даль запісываў з гэтае прасторы словы ня толькі гукаючых пакрывіцку, але і парасійску, запісываў між іншага ў жаўнераў, у матросаў, а яны-ж ня толькі гаманілі пакрывіцку, але й парасійску.**

Адно тыя словы, зьмешчаныя ў слоўніку Далевым із вышмэнаваных крывіцкіх прастораў, можна з пэўнасьцяю, бясьпечна ўважаць за крывіцкія,

⁷ А. Сухотин: В. И. Даль и его толковый словарь (перадмова да выданьня 1935 г. слоўніка Далевага, бач. 12).

каторых нямашака ў тым-жа слоўніку ў нарэчча паўночна-расійскага, да каторага належа й мова названая ў Даля нарэччам усходнім, ды адначасна, каторыя ёсьцека ў мове цэнтральных а заходніх Крывіч, як прасторы Полаччыны зь Віцебшчынай, Магілёўшчыны, паўночнай Чарнігаўшчыны, Меншчыны і далей на заход. Мож а яшчэ быць і іншы крытэрыі крывіцкасьці словаў з крывіцкіх прастораў у Даля — прыраўнаньне іх да слоўніка старога крывіцкага мовы літаратурнае, бо на яе ня было расійскіх уплываў. Але гэты спосаб не такі прыступны як гэны.

Бяссумлеву ў мове разгледжаных прастораў крывіцкіх, як і ў усёй мове крывіцкай, ё ня мала словаў супольных із моваю расійскай, а таксама зь іншымі мовамі славянскімі, але маць абсалютную пэўнасьць пра крывіцкасьць такіх супольных словаў можна адно пры спаўненьні менаваных умоваў. І адно спэцыялісты ў некаторых прыпадках могуць абыйсьціся бяз гэных умоваў.

«Калі так — узьнімецца пытаньне — дык якую карысьць маем із крывіцкіх словаў у слоўніку Далевым, на што патрэбна стуль іх выбіраць, дасьледаваць?»

А карысьць не малая. Пералічу некаторыя карысьці з гэтага.

Крывіцкія словы зь менаваных усходніх а паўночных прастораў крывіцкіх могуць у ладнай меры прычыніцца да пазнаньня географічнага пашырэньня розных словаў крывіцкіх і да ўстанаўленьня іх ускрывіцкасьці. Гэтак, прыкладам, калі слова «еміна» маем запісанае толькі ў Пархвенаве ля Докшыцаў Вялейскага пав., дык можна думаць, што гэта слова мясцовае. Калі аднак яго знаходзім у слоўніку Далевым запісанае ў Пскоўшчыне, дык ясна, што яно агульна крывіцкае, пры гэтым можна з пэўнасьцяй дапушчаць, што яно ўжываецца балей меней на ўсёй прасторы паміж гэтымі дзьвюма мясцовасьцямі. І запраўды, гэтае слова знаходзім у зьменшанай хорме «емінка» у краёвым слоўніку Віцебшчыны Каспяровічавым, запісанае ў Сянскім пав. Або слова «ірты» (мас. лыжи), падаванае этнографам Машынскім з Мозырскага Палесься ды запісанае яшчэ ў Любчу Наваградзкага павету падае Даль із Трубчэўскага пав. Арлоўшчыны, яно-ж ведама і ў Віцебшчыне. А гэткіх словаў знойдзецца ня мала.

Другое, крывіцкія словы зь менаваных прастораў могуць прычыніцца да лепшага пазнаньня фонэтыкі крывіцкага мовы гэных-жа прастораў. Прыкладам, слова «вукула», запісанае Далем у Варанешчыне й Смаленшчыне, ня толькі перадае крывіцкую асаблівасьць пераходу **л**, стаячага ля даўнейшага **ъ**, у **ў** (паходзе з «ваўкула» а гэта з вълкола), але й дагэтуль нікім не разгледжаную крывіцкую асаблівасьць часткавага пераходу злучэньня **оў** раз у **у** — хуста, патураць, іншы раз у **о** — сонца,

мова і сьветча аб цеснай, аж да драбязнасьці, сувязі фонэтычнай паміж гаворкамі вяціцкімі а цэлай крывіцкай моваю.

Трэйцяе. У крывіцкай мове сустракаюцца некаторыя поленізмы. Адныя зь іх можна пазнаць па іх гуках, іншыя гэтак пазнаць нельга. І вось тутка йзноў прыходзяць на помач гэныя нашыя прасторы: калі сумлеўнае слова ўжываецца й тамка на гэных далёкіх ад Польшчы нашых прасторах, дык ясна, што яно ня польскае, а супольнае з польскай моваю, як «стол» і інш. Да гэт'кіх супольных із польскай моваю нашых словаў належа, прыкладам, «кавалак», ужыванае таксама ў «заходнім» нарэччу ды ў Куршчыне й Пензеншчыне.

Чацьвертае. У крывіцкай мове сустракаюцца некаторыя словы балтыцкага паходжаньня. Хтось мог-бы падумаць, што яны ўжываюцца толькі на паграніччу зь цяперашнімі Балтамі і, як барбарызмы, увыйшлі ў крывіцкую мову ў гістарычную яе пару з мовы літоўскай або латыскай. Пашырэньне такіх словаў (як **луста** й інш) на разгледжаных прасторах сьветча, што яны ў крывіцкай мове спрадвек, што ўвыйшлі ў яе разам із словамі славянскага паходжаньня, пры паўставаньню крывіцкае мовы, дзеля таго зьяўляюцца раўнапраўнымі із словамі славянскімі ў ёй, ёсьцека такой самой собскасьцю крывіцкае мовы, як, прыкладам, словы кельцкія мовы ангельскае.

Пятае. З кага-дзе (толькі што) сказанага пад пунктам чацьвертым вынікае яшчэ пятае карысьць, наймя із словаў балтыцкага паходжаньня на разгледжаных прасторах. Быцьце іх тамака, як і тамашнія геаграфічныя назовы балтыцкага паходжаньня⁸) сьветчыць, што балтыцкі элемент разам із славянскім, ё складавой часьцю крывіцкага народу на ўсёй тэрыторыі ягонага расьсяленьня.

Праўда менаванае ў пунктах першым, трэйцім а чацьвертым можна даведацца і без разгледжаных прастораў, на гэта стане і засталае тэрыторыі крывіцкае, але-ж вышмэнаваныя прасторы і тут палягчаюць заданьне.

Можна быць яшчэ іншая карысьць для навукі, ды не адно крывічаведы, з дасьледаваньня разгледжаных усходніх а паўночных прастораў крывіцкіх, асабліва іх мовы. Між іншага, дасьць яно магчымасьць усьперагчыся шмат якіх непаразуменьняў у навуковых дасьледаваньнях.

Гаркая доля Крывічоў і крывіцкае мовы менаваных прастораў, але — скажам словамі поэты — рупная пшчала ўмее ў наўзу мёд зьбіраць і з гаркіх красак.

⁸ Ня толькі на заходзе Крывіч маем **Ашмян**у і інш., але й **Мажайск** (па літоўску **мажас** зн. «малы») і іншыя на ўсходзе, на паграніччу маскоўскім ды ведама, і ў іншых мясцовасьцях крывіцкіх.

R É S U M É

Taking into consideration the national origin (appertenance) of the words, professor John Stankievich made an analysis of the “Explanatory Dictionary of the present Greatrussian language” by Vl. Dal.*)

Vl. Dal stated in the preface to his dictionary that he had limited himself to a dictionary of merely Russian otherwise Greatrussian language. Other Slavic languages among them Whiteruthenian were not included.

However, he took the words for his dictionary from four dialects. Two of them—the “western” dialect (spoken in the Smolensk province and in the neighboring Kaluha and Orol provinces) and the “southern” dialect (spoken from the line Mozajsk-Kolomna to the boundary with the Ukrainian language)—represent really Whiteruthenian language.

At present Whiteruthenian is still spoken in the first mentioned territory. In the second it was spoken till the 18th century and many traces of the former Whiteruthenian character remained in the vocabulary and grammar of the present speech. To the third so called Novgorod dialect Dal added the language of the northern Whiteruthenian territory of Pskov province and southwestern territory of Twer province.

Dal did this though he was fully aware of the Whiteruthenian character of the “western” dialect (he speaks about it in the preface to his dictionary).

Because of the Whiteruthenian elements, Dal’s dictionary did not influence a later development of the Russian literary language.

Stankievich further indicates, why it is necessary to study the Whiteruthenian territory, encompassed by Dal’s dictionary, especially its language. Among other things it will help to escape many contradictions in the present state of knowledge and solve some problems in philology, psychology and history of Eastern Europe in general.

*) Vladimir Dal: Tolkovyj slovar zivago velikoruskago jazyka. First edition 1866, last 1935.

3 КРЫВІЦКАГА НАВУКОВАГА Т-А ПР. СКАРЫНЫ

Закладзенае 23 чырвіня 1946 году ў Рэгенсбурзе (Нямеччына) Крывіцкае Навуковае Таварыства Пранціша Скарыны, падле свайго статуту, мае прастораю свае дзейнасьці ўвесь сьвет.

Пастановаю 5 мая 1949 г. цэнтр Таварыства перанесены ў Нью-Ёрк Задзіночаных Гаспадарстваў Амэрыкі.

Годні зьезд Таварыства адбыўся ў Нью-Ёрку 22 студня і 19 лютага 1950 г. Зьезд пачаўся 22 студня і тады быў прачытаны рэфэрат проф. Я. Станкевіча на тэму: «Беларускія плямёны і іхныя гаспадарствы»; адлі дзеля позьняга часу працяг зьезду быў адкладзены на 19 лютага, калі стары прэзыдыюм здаў лічбу з працы Таварыства, зроблены папраўкі ў статуте, былі прынятыя ў Таварыства новыя сяброве, зацьверджаны плян дзейнасьці на належацьце і быў выбраны новы прэзыдыюм. Абраны гэтакія новыя сяброве Таварыства: др. інж. Аўген Вярбіцкі, др. М. Смаршчок, сп. Я. Юхнавец і сп. Я. Шакун. У новы прэзыдыюм абраны: проф. др. Я. Станкевіч — за старшыню, др. А. Вярбіцкі — сакратар і сп. Я. Шакун — скарбнік. Пастаноўлена выдаваць навукова-літаратурны часопіс пад назовам «Веда». За рэдактара абраны проф. Станкевіч.

З працаў Крывіцкага Навуковага Таварыства Пр. Скарыны. Падаём тут толькі працы з галіны гуманістычнай, якія найбалеі могуць цікавіць нашых чытароў.

Сёлета пісьменьнік і літаратурны крытык Антон Адамовіч напісаў начырк гісторыі беларускае літаратуры ад 1905 году дагэтуль.

Паэта Наталя Арсенева пісала паэму з часу мінулае вайны пад назовам «Пурпурная паэма» і прыгатавала да друку зборнік вершаў (звыш сотні).

Магістра права Мікола Кунцэвіч працаваў над беларускім правам і парадкам вядзеньня судоў.

Композытар Мікола Равенскі прыгатаваў да друку вялікі зборнік беларускіх песеньяў (80). У зборнік увыйшлі песьні галоўна народныя да дву-тры й чатыра — мешанага хору. Апрача таго ўведзены харавыя творы на вершы беларускіх паэтаў. Ён мае яшчэ сто народных песеньяў, запісаных ужо на эміграцыі. М. Равенскі музычна ахорміў тры сцэнічныя творы: «Неспадзяваныя заручыны», «Вясёлы майстра», тэкст абодвух А. Кавалеўскага і «Пінская шляхта». Ён згармонізаваў таксама шмат беларускіх народных песеньяў для жаночкага ансамблю й хору. Напісаў сыяг песеньяў гайсаком (скаўтам) і малодшым дзяццём. Улажыў музыку на словы Н. Арсенавай «Малітва — гімн», выданы ў Парыжы. Скончыў працу над вялікім творам для скрыпкі з акампаніямэнтам фортэпіану; гэты

твор грунтуецца вылучна на беларускіх народных мэлёдых. У гэтым-жа кірунку ён працуе над другім падобным творам.

Др. С. Станкевіч напісаў працу на тэму: «Беларушчына ў творах Адама Міцкевіча» (у сувязі з угодкамі Міцкевічавымі).

Проф. Я. Станкевіч працаваў над вялікім беларуска-расійскім слоўнікам. Слоўнік абыйме каля 30,000 словаў, зь іх апрацавана ўжо 20,000. Цяперашнія ўмовы ягонага жыцця не даюць яму магчымасці працаваць далей над слоўнікам. Напісаў ён яшчэ невялічкую працу пад назовам: «Беларускія праўніцкія тэрміны» і кароткі начырк гісторыі Беларусі. Апрача гэтага напісаў шмат навуковых артыкулаў з галіны мовы й гісторыі. Цяпер працуе над гістарычнай беларускай граматыкай.

А. Шукелайць пісаў працу на тэму: «Зямля Дзярвіна ў сьвятле археалёгічных жаролаў». У сувязі з 20-мі ўгодкамі ліквідацыі «нацдэмаўшчыны» ў Б.С.С.Р. ён прыгатаваў да выдання: а) альбом В. Ластоўскага і б) рэфэрат пра случкую этнаграфічную экспэдыцыю ў 1928 годзе.

Беларускі архіў. Ад пачатку быцця Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны яно мела, апрача архіву сваіх дакумэнтаў, Беларускі архіў наагул. Гэты другі, з прычыны нябыцця ў эміграцыйных умовах памяшчэння пад архіў, памяшчаўся ў гасподзе ягонага кіраўніка, сп. Антона Шукелайця, і разам із ім пераяжджаў зь месца на месца. З гэтае прычыны Беларускі архіў мусіў быць вельмі абмежаным. Але сёлета із жніўня Беларускі архіў мае сваёсобскае сталае памяшчэнне ў Нью-Ёрку, каторае даў адзін із сяброў Т-ва. Дык цяперака Беларускі архіў можа шырака разгарнуць зьбіраньне матар'ялаў, датыкаючых Беларусі, ейнае гісторыі, беларускага адраджэнскага руху і пад. 26 жніўня за дырэктара архіву і на далей запрошаны сп. Ант. Шукелайць. Матар'ял у вархіў просяць адрываць гэтак: Ant. Šukielaje, 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, New York, U.S.A.

Літаратурная сэкцыя. 26 жніўня сёлета на пашыраным пасяджэнню Прэзыдыюму Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны пастаноўлена заклаць Літаратурную сэкцыю Т-ва, за кіраўніка каторай абралі сп. Ант. Адамовіча.

Прыезд сяброў Т-ва у Амэрыку. У вапошнія месяцы прыехалі із Зах. Нямецчыны ў Задзіночаныя Гаспадарствы Амэрыкі гэтакія сяброве Крыв. Нав. Т-ва Пр. Скарыны: В. Пануцэвіч, Л. Галяк, М. Куліковіч, Н. Арсенева, Ант. Адамовіч, Ант. Шукелайць і М. Кунцэвіч.

Прыезд Мірановіча. У жніўні прыехаў із Аўстрыі ў Нью-Ёрк ведамы беларускі маляр Пётра Мірановіч.

З культурнага жыцця беларускага ў Нью-Ёрку. Летась альбо Крывіцкае Навуковае Т-ва Пр. Скарыны альбо Культурна-Асьветная Сэкцыя

Беларуска-Амерыканскага Задзіночання ладзілі ў Нью-Ёрку рэфэраты на тэмы зь беларусаведы. Уперад рэфэраты былі важныя другі тыдзень, а цяпер важны тыдзень, у 7 гадз. увечары ў сыботу, з выняткам калі бываюць іншыя зборкі ў ньюёркскіх арганізаваных Беларусаў. Адцёмім гэтта толькі апошнія з навуковых рэфэратаў, зладжаных Крывіцкім Навуковым Т-вам Пр. Скарыны.

9 верасня сп. Ант. Адамовіч маў рэфэрат на тэму: «Псыхіка беларускага народу». 4 лістападу др. Я. Станкевіч маў рэфэрат пра войны Беларусі з Масквою ў першай палавіцы XVII стг. 11 лістападу ён жа чытаў рэфэрат на тэму: «Палітычная гісторыя беларускага гаспадарства ад 1654-1795 г.» і 21 кастрычніка Крывіцкае Нав. Т-ва Пр. Скарыны зладзіла літаратурны вечар. Чыталі свае творы Н. Арсеньнева, Ант. Адамовіч, В. Клішэвіч, М. Цялеш, Я. Юхнавец і Я. Шакун. 18 ліст. быў рэфэрат проф. кампозытара М. Куліковіча на тэму: «Беларуская народная песня ў творах выдатных кампозытараў», а 25 ліст. Я. Станкевіча на тэму: «Нутранае жыццё — палітычнае, гаспадарскае, рэлігійнае — задзіночанага гаспадарства беларускага».

НОВЫЯ ДРУКІ (беларускія і пра Беларусаў), прысланыя ў рэдакцыю «Веды»:

Pietro Tatarynovic: S. Cirillo, Vesc. Di Turov e la sua dottrina spirituale. Рым 1950, бач. 96 in 8°.

«Бацькаўшчына», нр. 63 зь 15 верасня і нр. 64 зь 5. XI.

Сымон Брага: Балцкі элемент пры паўстанню беларускага народу. 1950, 15 бач. in 16° (цыклестылёва).

Скаўцкая інфармацыйная служба, нр. 21, ліпень 1950, бач. 19 in folio. Выдана ў Чыкага.

«Беларус» — першы нумар із 20 верасня 1950 г. новага беларускага часапісу, выдаванага беларускай нацыянальнай групай ў Нью-Ёрку. Адрас: L. Holak, 79 E. 119 Str., New York City, N. Y.

У Рыме пачаў выходзіць беларускі часапіс каталіцкі «Znic». Выдавец і рэдактар кс. др. П. Татарыновіч. Адрас рэдакцыі: Roma, v. Corsica I, Італія.

ТРЭБА НАМ СВАЯ ДРУКАРНЯ

Нам, Беларусам, канечне трэба свая друкарня ў Амерыцы. Друкарня трэба, бо мусім мець свае выдачыні, свае часапісы, газеты, кніжкі. Без свайго друку ня будзе ў нас нацыянальна-адраджэнскага руху, ня

будзе на'т нацыянальнага жыцця. А без свае друкарні, калі друк і пачнецца, дык не разаўнецца, бо мусім шмат пераплачваць чужым друкарням. Прыкладам, за бачыну друку аднаго фармату бяруць друкарні ў Нью-Ёрку ня меней 6-х даляраў, а складаньнік на лінотыпе бярэць за шасьцігадзінны рабочы дзень 19 дал. 20 ц. і складае за гэтка дзень 24 такія бачыны, значыцца, самой друкарні бачына абходзіцца 80 цэн.

Мы маем магчымасьць купіць малую друкарню, бо часьць нас мае невялічкія ашчаднасьці. Іх стане на куплю друкарні. Аплаціцца таксама ўжыць іх на гэта, бо, паложаныя ў банк, яны даюць толькі 2%, а друкарня дасьць ужо із самага пачатку болей, а пасьлей і шмат разоў болей.

Невялікая друкарня, маючая лінотып для кірылічнага й лацінскага тэксту, даволі такога-ж ручнога шрыфту, некаторыя малыя машыны і інш, — адным чынам такая друкарня, што зусім здаволіць нашыя беларускія патрэбы ды яшчэ можа спаўняць шмат чужых заказаў, будзе каштаваць ад 3000 да 4000 дал.

Выглядае, што найляпей дзеля куплі друкарні закласьці акцыяную супалку, выпушчаючы акцыі да 4000 дал. Акцыі маглі-б быць па 10 дал. кажная, але пажадана, каб жадаючыя мець сваю друкарню бралі больш як па аднэй, а на'т па 10 і болей акцыяў. Ужо цяпер ё закладраваных каля траціны патрэбнай сумы на куплю друкарні.

Просім усіх, хто хоча прычыніцца да гэтай асабіста карыснай, а ідэйна важнай справы, напісаць Ініцыятыўнай групе, на якую суму ён возьме акцыяў беларускай акцыянай супалкі друкарскай. Пісаць на гэтка адрыв: J. Stankievich, 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, New York.

НА ВЫДАВЕЦКІ ФОНД «ВЕДЫ»

далі ахвяры гэтакія Беларусы: Я. Станкевіч 25 дал., Пётра Мельяно віч 14 д., Мікола Пятрушэвіч 12 д., а. Хведар Данілюк 13 д., Андрэй Кантуровіч 14 д., Вера Жызьнеўшчынка і Алена Норуцыха па 2 д., Раіса Галючыха, Марыя Кажура, Ганна Мельяновічыха, Піліп Панасеня, Андрэй Попка, Валодзя Сьпірыдовіч, Марыя Ханяўка па 1 дал.; апрача таго С. Я. перадаў адзержаныя ім за копію дакумэнту 1 д. 75 ц. ды за праданыя экзэмпляры газ. «Бацькаўшчына» 60 ц. Яшчэ далі: А. Андрыца 15 д., Я. Ськіба 8 д., Ів. Бурка 6 д. І. Канарчук 3 д. (1 д. ахвяры і 2 д. складкі за лістапад і сьнежань), Пранц. Нехвадовіч 1 д. Апрача таго Я. Станкевіч заміж калядных пажаданьняў 5 д. Дык усяго дагэтуль адзержана на выдавецкі фонд «Веды» 129 д. 35 ц. Усім ахвярадаўцам вялікі дзякуй!

Грамадзяне, сяброве й сяброўкі ў вялікай ідэі вызваленьня нашага

народу! «Веда» будзе прыносіць аб'ектыўную, навукова здабытую веду пра наш народ, ягоную гісторыю, мову, літаратуру й інш., прыносіць веду, патрэбную нам самым і дзеля пашырэння паміж нашых мала сьведомых братоў і ня меней патрэбную дзеля пашырэння паміж так нас мала знаючых чужнікоў. Дзеля таго памажэце нам выдаваць «Веду»! Прысылайце ахвяры на ейны выдавецкі фонд, а яшчэ ляпей плацеце сталую месячную складку — у вышыні самымі Вамі вызначанай — на выдавецкі фонд «Веды», каб выдавецтва ведала на што можа разьлічаць. Пашырайце «Веду», прадавайце яе, знаходзьце ёй падпішчыкаў. Справа «Веды» — гэта справа ўсяе нашае эміграцыі. Грошы просім адрываць на адрыв скарбніка Крыв. Нав. Т-ва Пр. Скарыны, гэтак: John Shakun, 1354 Beach Ave., Bronx 60, New York, N. Y. або на адрыв рэдактара: John Stankievich, 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, N. Y.

Падпіска на «Веду». Кабжны артыкул мог зьмясціцца ў вадным нумару часопісу безь пераносу часці яго ў нумар наступны, «Веда» будзе выходзіць шчыткамі неаднолькавымі ўвелькі. Прысланая падпіска будзе лічыцца па 15 ц. за кажныя 16 бачынаў (старонак) і трываць дагуль, пакуль гэткім парадкам ня вычарпаецца (ня высіліцца).

Прадстаўніцтва «Веды» вонках Задзіночаных Гаспадарстваў Амэрыкі:
 у **Нямеччыне:** Zinaida Stankievič'ycha, (13^b) Bad-Aibling bei Rosenheim, I.R.O. Children's Village;
 у **Бэльгіі:** Michal Żylik, Louvain, Hoover Place 8.

ВАЙНА У КАРЭІ

«Веда» ё часопіс навукова-літаратурны. Але ё надзвычайныя здарэнні вонках навукі й літаратуры, на якія нам нельга не адгукнуцца. Адным ізь іх ёсьцека вайна ў Карэі. Комуністычная Расія загадала скомунізаваным ёю паўночным Карэйцам напасці на дэмакратычную паўднёную рэспубліку карэйскую. Карэйскія комуністыя маюць вялікую, далёка перавышаючую іхнія собскія сілы, памогу расійскую, як беспасярэдняю, так і пры помачы Кітайцаў. Запраўды на карэйскім адрэзку вядзецца вайна паміж нявольным сьветам камуністычнай Масквы і яшчэ вольным сьветам Задзіночаных Народаў, з боку каторых галоўна ваююць Задзіночаныя Гаспадарствы Амэрыкі. У даную часіну Амэрыка перамагае, і калі Масква не пашлець на гэтую вайну яшчэ балей кітайскіх гордаў, дык за колькі месяцаў вайна скончыцца перамогаю вольнага сьвету.

Перад выхадам «Веды» комуністычны Кітай умяшаўся у вайну, пашлаючы ў Карэю паў мільёна войска.

Крывічы-Беларусы, як старыя, так і новыя Амэрыканцы, пакліканыя — уладамі Задзіночаных Гаспадарстваў Амэрыкі — на вайну, маюць лёяльна й шчыра споўніць сваю павіннасьць, ведаючы, што вайна йдзець із Масквою, гэтым найгоршым ворагам іхнае старое бацькаўшчыны Беларусі і новае Амэрыкі.

А калі пачнецца спадзяваная сьветная вайна, значыцца, і ў Эўропе, і ў Беларусі, дык ня будзе такога Беларуса, каторы-бы не пайшоў туды вызваляць із маскоўскага пекла сваю дарагую бацькаўшчыну і ейных дзяцей.

ІМІГРАВАНЬНЕ БЕЛАРУСКІХ ДП У З. Г. А.

Другой надзвычайнай справаю, на якую кжны Крывіч мусіць адгукнуцца, ё справа перасяленьня крывіцкіх або накш беларускіх ДП з Эўропы, галоўна зь Нямецчыны й Аўстрыі, у Задзіночаныя Гаспадарствы Амэрыкі. Нашыя людзі вельмі мала выкарысталі людзкі й дабрародны закон пра іміграцыю ДП ў ЗГА.

Конкрэтна з нашага боку справа зводзіцца да стараньня ашурансаў. Мы павінны старацца ашурансаў нашым высяленцам і ўцекачом дзеля нацыянальнай салідарнасьці, павінны таксама старацца дзеля ўзмацненьня нашае нацыянальнае справы, што станецца, калі болей нашых ідэйных родзічаў прыедзе ў вольную і з магчымасьцяй работы й заробтку Амэрыку. Апрача таго, чым болей эмігруе нашых братоў у Амэрыку, тым меней трэ будзе нам ламагаць із Амэрыкі тым нашым родзічам, што застануцца ў Нямецчыне й Аўстрыі, бо іх там будзе меней. Дарма што справа ашурансаў цяпер шмат цяжшая, бо спонсор (выдаўца ашурансу) мусіць быць амэрыканскім грамадзянінам, пры вялікай рупатлівасьці магчымасьць здабываць ашурансы ёсьцека, і трэба з гэтым сьпяшацца, бо час кароткі.

З Ь М Е С Т

Ад рэдакцыі	1
Станкевіч Я.: Крывіччына ў «Толков'ым словарь'у живаго великорускаго языка» В. Даля	3
Хроніка	27
Рысунак сонца зь месяцам у маладзіку на першай бачыне абзначае гэрб Пр. Скарыны, каторага іменям названа нашае т-ва.	

Рэдактар: Др. Я. Станкевіч.

Editor: Dr. J. Stankievich.